

УДК 316.286

К. О. Скляренко

магістр соціології, аспірантка кафедри соціології
Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара
буд. 2а, вул. Слободська, с. Сурсько-Литовське, Дніпропетровський р-н,
Дніпропетровська обл., 52064, Україна
Тел.: 0637858354, e-mail: zzzorya@rambler.ru

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ МОДУС СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

В рамках даної публікації здійснена спроба методологічного аналізу концептуалізації феномену повсякденності як модусу соціологічної рефлексії в процесі парадигмальних змін наукового теоретизування з метою вироблення комплексного погляду на проблемне поле досліджень повсякденності з урахуванням специфіки процесуального контексту актуальної реальності.

Ключові слова: повсякденність, концептуалізація, рефлексія.

Тема повсякденності міцно увійшла в сферу сучасного наукового інтересу й вже встигла створити власну традицію, почали з'являтися дослідження із проблем культури побуту, способу життя в різні епохи, філософського осмислення повсякденності. Актуальність дослідження і аналітика культури повсякденності пов'язані із стрімкими змінами глобальної, інформаційної, постіндустріальної, постмодерної реальності, які трансформують цінності, норми, моделі поведінки, буття, інтегруючи в них не існуючі раніше елементи. Через це в культурі повсякденності найвиразніше видно соціальні трансформації, що імпліцитно і експліцитно відображають специфіку суспільства. Без звернення до культури повсякденності неможливо зрозуміти і ті інновації, які формуються в сучасній культурі. Отже місце культури повсякденності в загальній структурі культури міняється, але рівень знання про неї поки що недостатній, що відкриває широкі можливості для наукового аналізу.

Біля витоків наукового вивчення повсякденності стояли: М. Вебер, який ввів поняття «оповсякденювання»; У. Джеймс, що позначив в науці «множинність життєвих світів»; Е. Гуссерль, що вказав на відірваність науки від повсякденного життєвого світу людини; пізніше — А. Шюц, П. Бергер, Н. Луман, Ф. Бродель, Н. Еліас, А. Людтке, Г. Гарфінкель, Х. Блюменберг, Б. Вальденфельс та ін. Принципи історичного дослідження повсякденності закладені французькою «школою анналів»: М. Блок, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Л. Февр та ін.

В українській та російській літературі відсутня тривала традиція вивчення повсякденності. Але все ж таки починаючи з 80-х років ХХ століття до неї зверталися такі російські дослідники, як А. Гуревич, О. Золотухіна-Аболіна, Л. Іонін, І. Касавін і Ю. Левада. В Україні дослідженням повсяк-

дення займаються М. Бойченко, О. Ходус, М. Галушко, В. Даринський, І. Карпенко, В. Кизима, А. Лактіонова та інші вчені.

Усі ці підходи перекликаються між собою і складають своєрідний калейдоскоп, який дає нові картини вивчення повсякденності. У цьому плані вважається необхідним вироблення комплексного погляду на проблемне поле досліджень повсякденності з урахуванням специфіки процесуального контексту актуальної реальності. Тому метою даної статті є: незважаючи на різноманіття і суперечливість підходів до вивчення повсякденності, комплексний аналіз концептуалізації цього феномену як модусу соціологічної рефлексії в процесі парадигмальних змін наукового теоретизування.

Інтерес до повсякденності пов'язаний із загальною зміною ставлення до культури в ХХ столітті, вона починає сприйматися як весь світ того, що створено людиною, без жорсткої ціннісної ієрархії. В результаті в орбіту дослідника потрапляє маса культурних об'єктів, які раніше просто не вважалися гідними вивчення і серйозного дослідження, приміром, уся область популярної культури, яка стала предметом вагомих наукових досліджень лише в першій половині ХХ століття. Виникає своєрідна мода на вивчення повсякденності в найрізноманітніших дисциплінах — історії, соціології, культурології.

В соціологічній науковій думці оформлюється окрема галузь знання — соціологія повсякденності, яку слід розглядати як своєрідний тренд в розвитку світової соціологічної думки, пов'язаний з кризою пояснювальних моделей «великої» теорії і, передусім, теорії еліт і структур. Структурний функціоналізм і споріднені йому класичні соціологічні теорії не могли і не прагнули до виявлення якісної специфіки різних суспільних явищ, оскільки головною метою заявляли пошук моделей, що дозволяють вичерпно описати будь-яку соціальну ситуацію за допомогою кінцевого числа індивідуальних змінних — аналітично певних характеристик, статистичних параметрів. Так, директор Центру досліджень повсякденного життя М. Маффесолі трактує підвищену увагу до повсякденності як ознаку краху великих пояснювальних схем минулого [1, с. 27]. Класична соціологія нехтувала такими критичними рисами нашого суспільства як фрагментація, випадковість, хаос, збіг обставин, ризик, ефемерні, спонтанні прояви, тілесні, емоційні і саморефлексивні характеристики, глобалізація. На даному етапі концепт цілісності суспільства змінюють категорії «мережа» (М. Кастельс), «первинна соціальність» (А. Кайє), «практики соціальних акторів» (Е. Гідденс, П. Бурдье).

Наступною причиною звернення до проблематики повсякденності була феміністська соціальна критика і феміністська теорія, яка вивчала прояв і причини пригнічення, дискримінації і експлуатації жінок в контекстах повсякденного життя, особливо в сім'ї і на робочому місці. Тобто відбувалась загальнонаукова й методологічна зміна в підходах до об'єкта і предмета дослідження — фокус інтересу соціологів зміщується з відносно стійких структур та інститутів в бік мікросоціальних явищ і процесів, на деталізацію повсякденної поведінки індивіда [2, с. 15].

Ще один важливий аргумент — визнання повсякденності у якості предмета наукового дослідження підкріплюється тим, що повсякденне знання містить «суб'єктивні теорії», тобто актуалізовані знання людини про світ і про себе, які, в свою чергу, можуть бути використані у раціональному пізнанні. Ось чому повсякденність, як філософська категорія, є важливим моментом у дослідженні сучасного життя, яка під впливом змін структур соціальних зв'язків та відносин перетворює повсякденне життя, надає йому варіативності.

У рамках сучасної соціології повсякденності спеціальному розгляду піддається найширший спектр явищ «зворотної сторони» життя суспільства:

- зонування простору помешкання в побуті;
- хронометраж часу буденного і вихідного днів, періоду праці і відпустки, сну, а також форми дозвілля;
- рольові функції в різних контактних групах (сімейних, офісних, клубних і ін.), тактики мовної поведінки;
- порядок соціалізації різних громадських груп (поколінь, чоловіків і жінок, представників титульних етносів, мігрантів і тому подібне);
- форми харчування, щоденні і святкові ритуали, модифікації етикету, мода (семантика одягу і взуття, зачіски і макіяжу).

Проте принципова відмінність між дослідженням побуту і вивченням повсякденності полягає в тому, що в центрі уваги дослідника знаходиться не безпосередньо побут, а життєві проблеми і їх осмислення сучасниками подій. Іншими словами, якщо етнограф реконструює побут, то соціолог аналізує емоційні реакції людей у зв'язку з тим, що їх в побуті оточує, концентрує увагу на суб'єктивному життєвому досвіді людей. Він шукає відповідь на питання, як випадкова подія стає спочатку «нормальним винятком», а потім — поширеним явищем.

Вихідні позиції соціології повсякденності базуються на поєднанні наступних ідей:

– засновників феноменологічного напрямку у філософії і, зокрема, Е. Гуссерля, який першим звернув увагу на значущість філософського осмислення «сфери людської повсякденності», яку він іменував «життєвим світом» [3, с. 35]. Натхненний ідеями Е. Гуссерля, засновник соціальної феноменології А. Шюц запропонував відмовитися від сприйняття «світу, в якому ми живемо», як «наперед-даного» і зосередитися на аналізі процесів утворення і обумовленості цієї уявної «наперед-даності», тобто «світу людської безпосередності» — прагнень і фантазій, сумнівів і реакцій на безпосередні особисті події [4, с. 131]. А. Шюц саме в предметно-тілесному існуванні бачив «переваги» повсякденності в порівнянні з іншими сферами людського досвіду (релігією, сном, грою, науковим теоретизуванням, художньою творчістю, світом душевної хвороби і тому подібне), які він називав кінцевими областями значень внаслідок того, що перехід з однієї області в іншу припускає свого роду смисловий стрибок;

– незадовго до Другої світової війни засновник «соціогенетичної теорії цивілізацій» Н. Еліас закликав розглядати суспільство і окремих людей «як нероздільні аспекти єдиного, але досить мінливого, набору взаємозв'язків»

[1, с. 13]. Він подарував світовому гуманітарному знанню бачення розвитку цивілізацій як переплетення різноманітних практик (виховання, пізнання, праці) і способів їх впорядкування, закріплених різними інститутами. Крім того, Н. Еліас поставив питання: чи маємо ми справу у разі повсякденності і, відповідно, її протилежності — «позапovсякденності» — з різними сферами людського суспільства? Ключова думка статті Н. Еліаса «Про поняття повсякденності» полягає в тому, що «...структура повсякденності не наділена характером більш-менш автономної особливої структури, але є складовою частиною структури даного соціального шару й, — оскільки його не можна розглядати ізольовано, — частиною владних структур усього суспільства». Численні ж сучасні визначення поняття «повсякденність», вважає німецький соціолог, імпліцитно мають на увазі протилежне поняття («не-повсякденність»), яке, однак, зазвичай залишається в тіні. Н. Еліас вважає за необхідне окреслити ці сфери, які протиставляються повсякденному життю, щоб уточнити, про які саме аспекти повсякденності йтиметься в тому чи іншому разі [1, с. 14]. Німецький філософ Бернхард Вальденфельс розвинув ідеї Н. Еліаса, стверджуючи, що дослідження повсякденності має на пряму залежати від місця, часу, середовища та культури. Крім того, він звернув увагу на те, що повсякденність як факт значно відрізняється від уявлень людей про неї.

— кроком до виділення досліджень повсякденності в окрему галузь науки стала поява в 1960-ті ряду модерністських соціологічних концепцій і передусім теорії соціального конструювання П. Бергера і Т. Лукмана. Саме вони запропонували вивчати «зустрічі людей віч-на-віч», вважаючи, що саме такі соціальні взаємодії є основним змістом повсякденного життя. Вони ж першими поставили питання про мову таких «зустрічей» і шляхи «заучування типізації повсякденних дій», даючи таким чином поштовх дослідженням соціального конструювання ідентичності, статі, інвалідності і тому подібне [5, с. 25].

П. Бергер і Т. Лукман виділяють ознаки повсякденності, відмічаючи такі її риси як:

- самоочевидність існування;
- цілісність і впорядкованість;
- орієнтація на присутність;
- орієнтація на ситуацію «тут і зараз»;
- інтерсуб'єктивність;
- просторово-часова локалізація.

У теорії «соціального конструювання реальності» йдеться про те, що соціальна реальність складним чином конструюється через систему колективних уявлень. У свою чергу, механізм соціального конструювання реальності полягає в дотриманні наступних чотирьох процедур: хабітуалізації («доведення до звички» або перетворення на повсякденність), типізації, інституціоналізації і легітимації [5, с. 34];

— у ті ж 1960-ті роки Г. Гарфінкель і А. Сікурель заклали основи соціології повсякденного життя або «етнометодології». Метою соціології повсякденного життя стало виявлення «методів, якими користується людина

в суспільстві для здійснення повсякденних дій», тобто аналіз соціальних правил і упереджень, процеси їх формування, тлумачення одними людьми мови, поведінки і жестів інших [6, с. 125]. Суть етнометодологічного експериментування Г. Гарфінкеля полягає в несподіваному порушенні загальноприйнятого і нормального ходу подій, що дозволяє виявити зміст і форми повсякденних уявлень, що не виявляються при нормальному плині життя. Тобто завдяки провокації повсякденності остання «видає» сокривенні механізми свого устрою.

Своєрідним рубежем у вивченні повсякденності можна вважати «антропологічний поворот», який стався на початку ХХ ст. В цей час починається видавнича діяльність А. Берра — засновника журналу «Історичний синтез», на сторінках якого друкувалися М. Блок і Л. Февр. Саме у рамках заснованої ними «Школи Анналів» в центрі досліджень все частіше стала з'являтися пересічна людина зі своїми повсякденними проблемами харчування, одягу, житла, зайнятості, праці, відпочинку, моралі і так далі. Історики-анналісти виділяли виробничі, споживчі та технічні умови матеріального життя, або, як їх називав Ф. Бродель, «структури повсякденності». Це те, що є незмінним протягом тривалого часу та складає матеріальні умови існування людини у певному географічному та соціальному середовищі [7, с. 78].

Інше розуміння історії повсякденності домінує в італійській та німецькій історіографії, де досить часто її трактують як синонім поняття «мікроісторії». Заслугою німецьких істориків-критиків «старої науки» (Х. Медік, А. Людтке) є заклик до дослідження мікросвітів рядових людей, малих суспільних груп. Італійські дослідники звернули увагу не лише на поширене, типове, але й одиничне та випадкове в історії, будь то індивід чи подія. Фокус аналізу дослідника повсякденності — вивчення соціального з точки зору індивіда. Індивід в дослідженнях повсякденності має бути відтворений як такий, що діє на життєвій сцені в заданих обставинах (природних, тимчасових і політичних), що визначає ситуацію, конструює — спільно з іншими — соціальні ролі та грає їх [7, с. 79].

Дослідник історії повсякденності А. Хеллер підкреслювала, що головне в повсякденності — це індивідуальне відтворення. За її визначенням, «повсякденне життя є сукупність діяльності індивідуумів по відтворенню, що створюють умови і для суспільного відтворення» [цит. за 1, с. 153]. Її ідеї були розвинені і доповнені іншими дослідниками, зокрема Ж. Бодріаром, що в результаті дало можливість здійснити висновок про те, що повсякденність — це світ всіх людей, в якому повинен досліджуватися не тільки матеріальний бік, культура, житло, одяг, але і повсякденна поведінка, мислення та переживання [8, с. 54]. Особливо слід виділити роботи М. Фуко, в яких разом з вивченням самих повсякденних практик античності та класичних епох (способи говорити, робити і поводитися) залучаються і теоретичні формулювання філософії і науки, що стосуються цих повсякденних практик [9, с. 162].

Інтерес до повсякденності в сучасній соціальній теорії й гуманітарному знанні відроджувався під знаком «практичного повороту» — спроб фор-

мування нового теоретичного консенсусу на основі поняття «практики». Соціологічній концептуалізації «практик» сприяли три сучасні теорії: структуралістський конструктивізм П. Бурдьє, теорія структурації Е. Гідденса й етнометодологія Г. Гарфінкеля. У роботах П. Бурдьє, Е. Гідденса й Г. Гарфінкеля практична дія наділялася трьома основними рисами: домінуючою позицією у світі повсякденного життя, принциповою відмінністю від рефлексивних дій і подвійним (суб'єктивно-об'єктивним) характером. Якщо у феноменологічних і неомарксистських версіях соціології повсякденності мова йшла про «життєвий світ» як «верховну реальність» людського існування (А. Шюц [4, с. 131]), то завдяки «практичному повороту» повсякденність почала розглядатися в якості рутинних практик і нереліксивних дій [10, с. 20]. Онтологічними передумовами даного повороту є усвідомлення цінності різноманітних типів суб'єктивного досвіду, емоційно-поведінкових стратегій, плюралізму повсякденних практик — всього того, що у П. Бергера отримало назву «індивідуалізація життя» [5, с. 42], у З. Баумана — «індивідуалізоване суспільство» [11, с. 65].

За останні роки соціологія повсякденності істотно змінила свій теоретико-методологічний інструментарій. Критичному переосмисленню в 1990-ті рр. піддалося філософсько-соціологічне розуміння повсякденності А. Шюца. На основі переосмислення шюцерівської феноменології склався підхід, представлений, приміром, в роботах німецького дослідника Х. Бардта, що наголошує на розрізненні повсякденних і позаповсякденних ситуацій (пограничних, кризових і драматичних, а також ситуацій, які переживаються як «пригодницькі» або життєвий «поворот»). Учений підкреслював, що фактично більшість ситуацій є «змішаними», тобто виключно «позаповсякденні ситуації» можуть бути пронизані суто повсякденними явищами, так і виключно повсякденність може нести в собі «екзотику незвичності».

В роботах останніх років соціологією вивчається не стільки фактична обстановка повсякденності, скільки самовідчуття індивідів, їх суб'єктивні уявлення про себе самих і про світ навкруги, форми спілкування і інститути культури. Тобто предметом соціологічного дослідження стає не стільки соціальна реальність, скільки ставлення до неї, форми її представлення у свідомості людей. Соціолог повсякденності прагне з'ясувати, як пересічна людина пояснює собі і іншим свою поведінку, здійснення того або іншого вчинку при спілкуванні з людьми, що її оточують, а також звичні в суспільстві норми праці, відпочинку, їжі, виховання дітей, сімейних і любовних стосунків.

Можна сказати, що повсякденний світ — це все те, що у свідомості людини пов'язано з очевидністю, але протистоїть спробі її теоретичного опису в категоріях та визначеннях. Очевидне служить основою повсякденного життя, регулює вчинки та дії. Це все те, що в житті людини відбувається щодня, певним чином переживається і оцінюється як рутинне, тривіальне, а, відтак, стає повсякденним, неминучим, обов'язковим, звичним. Можна сказати, що повсякденність, за висловом Ф. Тенбрука, представлена «репрезентативною культурою» [цит.: за 1, с. 29]. Тобто такою культурою, яка визнається та сприймається. І, що важливо, сприймаються не тільки

вірування, ідеї, переконання людей, а й також мотиви, спонукання, різноманітні інтенції тощо.

Підводячи підсумок необхідно відзначити, що, незважаючи на різноманіття і суперечливість підходів до вивчення повсякденності в останні десятиліття, можна виділити дві основні тенденції, два полюси вивчення проблеми повсякденності. Перший прагне аналізувати повсякденне життя критично, ідентифікувати різні види суб'єктивного досвіду в соціальному контексті відчуття капіталістичної сучасності («модерніти»), а також усвідомити з найбільшою повнотою «визвольний» потенціал, присутній в повсякденності. Цей «критично-діалектичний» погляд пов'язаний з неомарксистським крилом культурної і соціальної критики, представленої такими відомими фігурами, як В. Беньямін, Б. Вальденфельс, М. Блок, А. Лефевр, Ф. Бродель. Другий підхід протистоїть занадто абстрактному і детерміністичному погляду багатьох кількісних соціальних досліджень і має на меті глибше розуміння області безпосереднього життєвого досвіду. До цієї тенденції у вивченні повсякденності, яку можна назвати інтерпретативно-текстуальною, можна віднести учених, що ґрунтуються на теоріях таких європейських мислителів, як Е. Гуссерль, А. Шюц і М. Вебер, а також представників американського прагматизму (У. Джеймс). Цей напрям включає соціальний конструктивізм П. Бергера і Т. Лукмана, драматургічний підхід І. Гоффмана, етнометодологію, біля витоків якого стоїть Г. Гарфінкель. Основною ідеєю представників другої групи є те, що дослідники соціального світу повинні артикулювати інтерпретативне розуміння того, яким чином актори розвивають «внутрішнє знання» певних соціальних процесів і використовують його, щоб діяти вільно і творчо.

Представлені нами концепції повсякденності хоча і розрізняються між собою, але все таки мають багато схожого в розумінні цієї проблеми. Всі автори так чи інакше згодні з тим, що повсякденність є особливою сферою досвіду, яка виступає як важливий і актуальний пласт культури, у вивченні і описі якої досягнуті певні результати. Предметна галузь повсякденності охоплює більшим чином невиробничу, споживчу сферу, сферу дозвілля, ніж виробничу, сферу приватного життя, аніж життя громадського.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у роботах сучасних вчених намітилася тенденція розглядати побут, повсякденне життя не ізольовано, не як сферу, відірвану від соціальних процесів та явищ, великих історичних подій, політики, наукового і технічного прогресу, а як область, в якій проявляються, заломлюються магістральні соціальні процеси і яка, у свою чергу, чинить істотний вплив на розвиток усього суспільства.

Поява теми повсякденності в сучасних соціологічних дослідженнях пов'язана з критикою абстрактних соціологічних систем, розвитком феміністських та постмодерністських теорій, із затвердженням нового розуміння соціальної реальності, згідно з яким її хід визначається не лише політичними подіями, економічними законами, видатними особистостями, але і непримітним плином повсякденних справ, життям звичайних людей.

Вказані обставини в соціологічній теорії знайшли вираження в ряді «методологічних поворотів», зокрема в «антропологічному» та «практичному».

Таким чином, ми можемо відзначити, що історія повсякденності протягом ХХ ст. набула значного розвитку в доробках істориків, філософів, соціологів, культурологів. Надзвичайно висока популярність даної тематики та попит на неї виступають в якості показника соціального замовлення, відповіддю науки і культури в цілому на потребу, яка тепер уже могутньо заявила про себе, в осмисленні і затвердженні повсякденного життя як цінності сучасної культури.

Вищенаведені концепції доповнюють одна одну у спробі осягнення й аналізу повсякденності. На сучасному етапі ще не цілком викристалізувалася термінологія повсякденності, не до кінця розкриті її предмет та об'єкт. А оскільки без розуміння повсякденності неможливе повноцінне вивчення жодної гуманітарної науки, її подальше дослідження є сьогодні особливо актуальним.

Список використаної літератури

1. Орлов И. Б. Советская повседневность / И. Б. Орлов. — М., 2008. — 230 с.
2. Айзенштейн З. Экспортный феминизм Севера и Запада / З. Айзенштейн // Гендерные исследования. — 1998. — № 1. — С. 15–17.
3. Гуссерль Е. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Е. Гуссерль. — Новочеркасск, 1994. — 154 с.
4. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социол. исслед. — 1988. — № 2. — С. 130–136.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М., 1995. — 303 с.
6. Филмер П. Об этнометодологии Гарольда Гарфинкеля / П. Филмер // Новые направления в социологической теории. — М., 1998. — С. 123–135.
7. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/1999. — М., 1999. — С. 77–79.
8. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. — Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та, 2000. — 86 с.
9. Фуко М. Власть и тело / М. Фуко. — СПб., 2008. — 231 с.
10. Бурдьё П. Социальные поля и практики / П. Бурдьё. — М., 2001. — 185 с.
11. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. — М.: Логос, 2002. — 390 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013

Е. А. Скляренко

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара
д. 72, пр. Гагарина, г. Днепропетровск, 49010, Украина

ПОВСЕДНЕВНОСТЬ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ МОДУС СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

Резюме

В рамках данной публикации осуществлена попытка методологического анализа концептуализации феномена повседневности как модуса социологической рефлексии в процессе парадигмальных изменений научного теоретизирования с целью выработки комплексного взгляда на проблемное поле исследований повседневности с учетом специфики процессуального контекста актуальной реальности.

Ключевые слова: повседневность, концептуализация, рефлексия.

E. A. Sklyarenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University
72, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49010, Ukraine

DAILY LIFE AS A CONCEPTUAL MODUS OF SOCIOLOGICAL REFLECTION

Summary

As part of this publication effected attempt methodological analysis of the conceptualization of the phenomenon of everyday life as a mode of sociological reflection in the process of paradigm changes in scientific theorizing in order to develop a comprehensive view of the problem field studies of everyday life, taking into account the specific context actual reality.

Key words: daily, conceptualization, reflection.